

- 2.Базелюк В.Г. Формування дослідницьких умінь керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис... канд. пед. наук / В.Г. Базелюк; Університет менеджменту освіти АПН України. - К., 2008. – 20 с.
- 3.Карлашук Анжеліка Юріївна. Формування дослідницьких умінь школярів у процесі розв'язування математичних задач з параметрами. : дис... канд. наук. / А.Ю.Карлашук; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2001. – 19 с.
- 4.Литовченко В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР : дис. ... к.пед.наук / В.Н.Литовченко. - Минск, 1990. – 197 с.
- 5.Мартиненко С.М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: Монографія / С.М. Мартиненко. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – С. 298–332.
- 6.Спіцин Є.С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти / Є.С. Спіцин. - К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 120 с.
- 7.Психологічний словник: [ред. – В.І.Войтко]. – К.: «Вища школа», 1982. – 216с.

УДК: 011(477)

Кузьменко Н.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат педагогічних наук, докторант

ІЛЛЯ ШРАГ ПРО РІДНУ МОВУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА

У статті проаналізовано погляди І.Шрага, відомого українського громадського діяча культурно-освітнього руху кінця XIX – початку XX ст., щодо організації навчання рідною мовою у народних школах Чернігівщини та вплив рідномовного оточення на формування особистості українського громадянина.

Ключові слова: навчання, українська мова, засіб, особистість.

В статье проанализированы взгляды И.Шрага, известного украинского общественного деятеля культурно-просветительского движения конца XIX – начала XX в., об организации обучения на родном языке в народных школах Черниговщины и влияние родноязычного окружения на формирование личности украинского гражданина.

Ключевые слова: обучение, украинский язык, средство, личность.

The article analyzes the views I.Shraha known public figure Ukrainian cultural and educational movement of the late nineteenth – early twentieth century, to provide training in their native language in national schools, Chernigov and influence ridnomovnoho environment on the formation of Ukrainian national identity.

Keywords: training, Ukrainian, means, personality.

Актуальність дослідження. Серед концептуальних положень реформування освіти в Україні провідними є її національна спрямованість, невіддільність від національного ґрунту, органічне поєднання з історією і традиціями українського народу, необхідність пізнання, всебічного осмислення і раціонального застосування в сучасному навчально-виховному процесі всіх найкращих пластів вітчизняної педагогіки, забороненої чи навмисне забутої спадщини її провідних творців. Серед них Ілля Людвигович Шраг (1847-1919), визначний діяч національно-визвольного, земського, культурно-освітнього рухів кінця XIX – початку XX ст., що залишив помітний слід не лише в історії Чернігівщини, але і в процесі державотворення на загальноукраїнському рівні.

Своїм творчим доробком І.Шраг поклав в основу духовного відродження нації і кожної особистості, зокрема, одне з найважливіших джерел – рідну мову. Продовживши розвиток класичних основ педагогіки Я.Коменського, К.Ушинського, Ілля Шраг вказав на єдино вірний шлях у вихованні духовності людей: від рідної, національної – до загальнолюдської культури.

Багато дослідників саме мову визнають безсумнівною ознакою нації. Дехто навіть ототожнює націю з мовою. Проблемі мови, рідномовного духовного виховання присвятив значну кількість робіт І.Огієнко, який вважав рідну школу найсильнішим джерелом вивчення й консервації рідної мови взагалі, а літературної зокрема. У передмові до “Науки про рідномовні обов’язки” він зазначав: “Рідна мова – це найважливіша основа, на якій зростає духовно й культурно кожний народ... Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомої нації – нема державності, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення” [5, С.11]. На думку П.Щербаня, слово виховує, навчає і розвиває дитину. Під впливом мови вдосконалюються її відчуття і сприймання, збагачуються знання про навколишній світ [9, С.69]. Згідно із судженням В.Постового, змістом національної ідеї є правдива історія життя народу, його культури, мистецтва, науки, боротьби за виживання в соціальному та екологічному довіллі, збереження духу, ментальності, мови, всього, що вирізняє український народ з-поміж інших, не применшує, не гнобить і не заперечує права існування і життя за заповітами минулих поколінь [6, С.89]. Отже, актуальність дослідження визначено місцем культурно-освітньої діяльності І.Шрага в національно-визвольному русі кінця ХІХ – початку ХХ ст., зумовлено не лише потребою її осмислення відповідно до сучасних вимог, а й необхідністю вивчення його проектів щодо організації навчання рідною мовою у народних школах Чернігівщини.

Метою нашої статті є аналіз поглядів І.Шрага стосовно впливу рідної мови на формування особистості українського громадянина.

Ілля Людвигович Шраг народився у 1847 р. у с. Седнів Чернігівського повіту Чернігівської губернії. Закінчив Чернігівську гімназію, вступив до Петербурзької медично-хірургічної академії, але незабаром перевівся на юридичний факультет Петербурзького університету. Отримавши науковий ступінь кандидата права, з 1875 р. до останніх днів життя (помер 11 квітня 1919 р.), І.Шраг займався судово-адвокатською діяльністю у м.Чернігові. Брав активну участь у суспільно-політичному житті Чернігівщини, з 1875 р. був гласним Чернігівських губернських земських зборів і міської думи. Багато уваги приділяв І.Шраг питанням народної освіти в губернії. У 1906 р. під його керівництвом було організовано Чернігівське українське товариство “Просвіта”. У той же час І.Шрага було обрано членом І Державної думи Росії, керівником української парламентської фракції в ній. Він також був головою Чернігівського губернського виконавчого комітету – органу Тимчасового уряду і Української Центральної Ради.

У 1969 р. у державному архіві Чернігівської області було створено особовий фонд І.Шрага (80 одиниць зберігання). Наша стаття побудована значною мірою на досі не оприлюднених документах особового фонду І.Шрага,

що зберігаються в Чернігівському державному обласному архіві та на матеріалах всеукраїнської і регіональної преси. Після розпуску І Державної думи, підписання Виборзької відозви, І.Шраг, як відомо, був ув'язнений і усунутий з усіх громадських посад [8]. Це дало йому підстави скаржитися пізніше, що 11 років він був позбавлений можливості працювати на благо рідного міста [7]. Однак це навряд чи відповідало дійсності: задовго до Лютневої революції І.Шраг „став живою легендою Чернігова, а його оселя на Петроградській вулиці перетворилася на осередок українського життя” [4, С.102]. Такі відчуття залишилися у Д.Дорошенка та Г.Лазаревського, які любили тут бувати [2]. Галицький діяч І.Зілінський, відвідавши місто у 1911 р., не проминув згадати у своїх споминах ”відомого патріота” Шрага [3].

Слід відзначити активну участь І.Шрага в обговоренні питання про необхідність викладання рідною мовою в українських школах. Він підготував доповідь про введення в школах української мови. З цією доповіддю мав виступити на засіданні комісії Чернігівських губернських земських зборів від 24 лютого 1884 року.

І.Шраг на початку свого виступу звернув увагу присутніх на діяльність губернського земства в заходах щодо покращення організації початкової народної освіти, а саме: активізації спеціального нагляду за школами з боку земства; сприяння тому, щоб знання, отримані в школах, не забувались і з цією метою пропагував проведення повторювальних занять, створення шкільних бібліотек; сприяння розвитку педагогічних знань і досвіду народних учителів на короткотривалих педагогічних курсах. Позитивно оцінивши наміри губернського земства, І.Шраг зупинився на дуже важливому питанні, яке вже неодноразово порушувалось і мало суттєве значення у справі народної освіти в Чернігівській губернії – питанні про мову викладання в школах, про друкування підручників, за якими навчались українські школярі, і книг, які поповнювали шкільні бібліотеки.

Це питання уже розглядалося Чернігівським губернським земством у 1880 р. і, навіть, були зроблені перші кроки в його вирішенні. І.Шраг запропонував земським зборам поновити клопотання, яке було прийнято зборами у 1881 р.

Історія згаданого клопотання така: при обговоренні в Чернігівських повітових земських зборах 1880 р. (журнал зборів 23 жовтня 1880 р.) доповіді гласного Хижняка про узгодження навчання в середніх і нижчих класах, гласний М.Константинович вніс пропозицію клопотати перед урядом про права місцевої говірки при викладанні в школах, пояснюючи це тим, що українським хлопчикам дуже складно починати навчання російською мовою, майже зовсім незрозумілою селянським дітям. При цьому гласний М.Константинович пояснив, що він зовсім не бажає шкіл неросійських, він вважав за необхідне використання в освітянській практиці українських шкіл правильного педагогічного методу – переходу від відомого до невідомого, посиляючись при цьому на досвід Західної Європи. Гласний М.Константинович зазначив, що в усіх державах, особливо в Німеччині, метод користування місцевою мовою є загальноприйнятим. В Україні ж навчання 8-річних хлопчиків розпочиналось із російськомовних побрехеньок, на думку гласного М.Константиновича, абсолютно їм незрозумілих.

Питання, порушене Чернігівським повітовим земством, було розглянуте губернськими земськими зборами у січні 1881 р. Комісія, в складі гласних Сілакова, Савича, Червінського, Константиновича, Михна, Карпінського, Сєрікова, Лашкевича і всіх членів училищних рад, що брали участь у зборах, подала свою доповідь 26 січня 1881р. Комісія висловила думку про те, що “для пользы дела желательны, чтобы при организации школ были приняты во внимание как этнографические особенности населения, при решении вопроса, на каком языке должно вестись преподавание, так и особенности местного быта и природы, при составлении материала для учебных книг” [1, 3 арк].

На думку членів комісії, навчання у школі літературною мовою, яка не вживається в сім'ях учнів і не завжди їм зрозуміла, приводить до цілого ряду непорозумінь. По-перше, виникають труднощі навчального характеру; по-друге, встановлюється протиріччя між сім'єю і школою, а також збільшується ризик “напівосвіти.” І позбавитися від цього недоліку можна, якщо використовувати літературну мову не як *засіб*, а як *мету* початкової освіти, тобто, щоб учні, починаючи навчання зрозумілою мовою, поступово і свідомо переходили до розумного володіння мовою літератури і держави.

Зважаючи на етнографічні особливості Чернігівської губернії, населення якої за статистичними даними складалося на той час із 85 % українців, 6% росіян, 5% білорусів, 4% євреїв, німців та інших національностей, комісія вирішила віддати уточнення додатків за справою питання про мову початкового навчання на розгляд училищним радам. Комісія у справі розвитку народної освіти в Чернігівській губернії запропонувала звернутись до уряду з клопотанням про дозвіл на викладання в школах народною мовою; про видання підручників, укладених відповідно до потреб українських шкіл. Після тривалого обговорення, в ході якого висловлювались діаметрально протилежні думки і наводились аргументи, збори затвердили висновок комісії про клопотання перед урядом на користь використання місцевої народної мови на перших етапах навчання в школах Чернігівської губернії. На жаль, це питання більше не порушувалось і губернська управа в доповідях про народну освіту його оминала.

Поновлюючи клопотання зі згаданої проблеми, І.Шраг звернувся до досвіду інших країн та висловлювань авторитетних педагогів сучасності. Як зазначав І.Шраг, питання про права говірок при викладанні державної мови в народній школі і їх значення породили на заході Європи багату літературу. Він наводив слова Ф.Дістервега: “привязать человека к местной родине, научить его не только познавать эту родину, но и воодушевить его любовью к ней, ее свойствами и особенностями, вовсе не значит покровительствовать провинциальной узкости, а, напротив, укрепить корни его силы. Корни эти заключаются в почве его родины, в особенностях его земляков, в их истории” [1, арк.5 зв.]. Законність існування місцевих говірок і їх значення у формуванні літературної мови визнавали також В.Грімм і Й.Песталоцці, за їх розвиток висловлювався Й.Гете. Говорячи про використання народної мови при навчанні у школі, Ф.Дістервег висловлював таку думку: “...учитель должен обращать внимание на язык, которым объясняются ученики при вступлении в школу. Новое должно быть объясняемо посредством старого, неизвестное посредством известного” [1, арк.5зв.].

І.Шраг у цьому питанні посилався також на думки відомих російських педагогів. Такі ж погляди на означену проблему мав і М.Вессель. У статті “Местный элемент в обучении”, надрукованій в журналі “Учитель” за 1862 р., він висловився про те, що загальна освіта неможлива без опори на місцевий елемент. Автор статті стверджував, що необхідно, щоб була “составлена книга для чтения и на малороссийском языке, которой, хотя бы сколько-нибудь сносной, до сих пор у нас не существует, так что в Малороссии в приходских и уездных училищах не по чему и учить детей родному языку” [1, арк.6]. І далі він М.Вессель зауважував: “А не обучать народ родному языку – значит не дозволять развиваться мысли народной, всем духовным силам народа, значит оставляют народ в постоянном младенчестве. Если же мы начнем обучать народ не его языку, а хотя бы *самому сродному, ближайшему*, то сделаем еще хуже: мы извратим самостоятельное умственное развитие народа, мы извратим всю духовную природу его” [1, арк.6].

У вирішенні порушеної проблеми І.Шраг посилався також на педагогічні погляди відомого російського педагога К.Ушинського, який, до речі, першу, гімназійну освіту отримав у Новгород-Сіверській гімназії на Чернігівщині.

К.Ушинський, обстоючи принцип природовідповідності в навчанні і вихованні, у статті “Педагогическая поездка по Швейцарии”, надрукованій у журналі Міністерства Народної Освіти у січні 1863 р., розмірковував про враження, які повинна справляти школа на українську дитину. Описуючи це враження, він говорив, що дитина приходить із дому до школи, як із раю в пекло, і біжить із школи додому, “как из темного ада, в котором все темно, чуждо, непонятно, в светлый рай, где все ясно, понятно и близко сердцу” [1, арк.6]. У продовження цих роздумів І.Шраг передбачав такий розвиток подій: відвідуючи таку школу тривалий час, дитина, мабуть, звикне до неї. І в той же час у неї виникне зневага до свого, домашнього, до селянського середовища.

Звертаючись знову до К.Ушинського: “Дитя, не слышавшее дома ни одного великорусского слова, начинает в школе ломать язык с первого же дня на великорусский лад, и добро бы еще на чисто-великорусском, а то на тот отвратительный жаргон, который вырабатывается у малообразованного малоросса при старании говорить по великорусски” [1, арк.6 зв.], І.Шраг погоджувався з таким сумним описом українських шкіл і вважав, що зусиллями, спрямованими лише на посилення контролю за школами з боку земства, введенням повторних курсів, закладанням бібліотек, в яких селянину можуть запропонувати книги малознайомою мовою, не можна вирішити проблем народної освіти.

Він дуже переймався думкою, яка утвердилася в тогочасному українському суспільстві про беземоційне, а почасти й вороже ставлення українського народу до школи. Проте, ставлення до школи, описаної К.Ушинським, свідчить лише про адекватність українського народу.

Коментуючи думки відомих педагогів, І.Шраг високо оцінив роз'яснення, які містились у статті П.Житецького “Странствующие школьники в старинной Малороссии” (1892 р.) щодо сприйняття українським народом такої школи: “...в конце прошлого века Екатерина II начала заводить в Малороссии так называемые народные училища. Давно уже выяснено, что главная причина нерасположения народа к этим училищам заключалась в бюрократическом

характере их: они были рассадниками мелкого чиновничества и всякого рода ябедников, которые были не симпатичны для народа” [1, арк.7зв.].

І.Шраг у своїй доповіді не зупинявся на організації школи, на програмах викладання. Він впевнено заявляв про те, що українська школа стане на шлях живої, народної школи, якщо перш за все в закладах освіти буде дозволено викладання народною мовою, і тільки тоді школа зможе повністю виправдати витрати земства на неї. Разом з тим необхідно публікувати читанки й підручники літературною російською мовою, оскільки знання і розуміння цієї мови як мови літератури і держави, все ж таки повинно залишатися метою шкільного навчання, але метою, яку потрібно досягати шляхом правильних педагогічних методів і прийомів, за допомогою місцевої мови, а не шляхом усунення її зі школи. На завершення доповіді І.Шраг звернувся з пропозицією до губернських земських зборів клопотати перед урядом про:

- 1) дозвіл на користування місцевою народною мовою у викладанні в школах Чернігівської губернії;
- 2) надання можливості видавати підручники і книги для читання народною мовою;
- 3) про забезпечення шкільних бібліотек україномовними книгами.

Засідання комісії з народної освіти Чернігівських губернських земських зборів відбувалося ввечері 24 лютого 1894 р. На порядку денному було обговорення доповіді І.Шрага про введення в школах української мови. Голова комісії Л.Рудаковський запропонував обговорити доповідь у перший же вечір за тимчасової відсутності І.Шрага (після даної Л.Рудаковським І.Шрагу обіцянки не слухати це питання без доповідача). Члени комісії виступили проти обговорення, назвавши “доклад безобидным, ибо если бы собрание и приняло его, то удовлетворение ходатайства не последует. Но это навлечет на Черниговское земство обвинение в украинофильстве и сепаратизме” [1, арк.1].

Висновки. Серед визначних постатей української культури непересічне місце належить Іллі Шрагу – видатному громадському й культурно-освітньому діячеві, борцю за рідне слово в усіх сферах життя, а особливо в народній школі. Він сміливо відстоював українську мову на всіх рівнях, вважав її невід’ємним компонентом не лише спілкування, а й буття, духовності, культури етносу. І це не випадково: рідна мова є тим феноменальним явищем в історії нашого народу, що визначає його найважливіші риси характеру. Вона ідентифікована в житті й духовності, традиціях, звичаях українців і є основним засобом формування особистості українського громадянина.

Література

- 1.Державний архів Чернігівської області, ф. 1081, оп.1, спр.1, 8 арк.
- 2.Дорошенко Д.Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920): У чотирьох част. /Д.Дорошенко. – Мюнхен: Сучасність,1969; Лазаревський Г.Чернігів за часів Михайла Коцюбинського /Г.Лазаревський //Укр. літ. – 1943. – № 3 - 4 (березень-квітень). – С.217.
- 3.Зілинський І.Враження з подорожі по Україні літом 1911 р. /І.Зілинський //Березіль. – 1995. – № 4 - 5. – С.162.
- 4.Курас Г., Демченко Т.Державотворча діяльність І.Шрага за доби української революції (1917-1918 рр.) /Григорій Курас, Тамара Демченко //Літ. Чернігів. – 2003. – № 1 (21). – С.101-110.
- 5.Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки /І.Огієнко. – Львів: Фенікс, 1995. – 59 с.

- 6.Постовий В.Г. Національна ідея в освіті й вихованні національно свідомої особистості /В.Г.Постовий // Освіта і управління. – 2007. – Т.10, № 1. – С.89 - 97.
- 7.Черниговская земская газета. – 1917. – №21. – С.4.
- 8.Шраг І.Автобіографія /Ілля Шраг //Наше минуле. – 1919. – № 1 - 2. – С.135.
- 9.Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї /П.М.Щербань. – К.: Культурол. ПП "Борівітер", 2000. – 260 с.

УДК 374,7 (498)

Маріуц І.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, аспірантка

ЕТАПИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ РУМУНІЇ.

Стаття присвячена аналізу історичного досвіду становлення і розвитку системи освіти Румунії з часів заснування до сучасності. Простежується зв'язок між загальним станом освіти та соціально-політичною і економічною ситуацією в країні. Виокремлено та описано основні періоди розвитку системи освіти в Румунії.

Ключові слова: *освіта Румунії, періоди розвитку освіти, освітня реформа, освіта національних меншин.*

Статья посвящена анализу исторического опыта становления и развития системы образования Румынии со времен основания до современности. Прослеживается связь между общим состоянием образования и социально-политической и экономической ситуацией в стране. Выделены и описаны основные периоды развития системы образования в Румынии.

Ключевые слова: *образование Румынии, периоды развития образования, образовательная реформа, образование национальных меньшинств.*

The article analyzes the historical experience of formation and development of Romanian educational system from foundation to present time. Traceable link between the general state of education and socio-political and economic situation in the country is followed. Allocated and describes the major periods of development of the educational system in Romania.

Keywords: *Romanian Education, periods of education, educational reforms, education of minorities.*

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства, коли виникають численні культурологічні зв'язки, відбувається перерозподіл ціннісних орієнтирів і мотивацій у системі освіти. Однією з ознак сучасного освітнього середовища є взаємодія та взаємовплив багатьох освітніх середовищ, використання інноваційних знахідок однієї країни в освітньому просторі інших країн. На нашу думку для організації системи освіти України корисним є також досвід Румунії, оскільки упродовж останнього десятиріччя Румунія наполегливо наближається до європейських стандартів.

Постановка проблеми. Проблема полягає в тому, що становлення і реформування середньої і вищої освіти Румунії, як розвиненої сусідньої держави не достатньо досліджена.

Окремі дані про становлення і реформування середньої і вищої освіти Румунії містяться в роботах таких вітчизняних вчених: Георгеску Д., Пелейд І., Себкова Х., Марга А., Крісан О.; та праці таких румунських вчених: Корка М., Сільвія Флоаря та ін.

Аналіз науково-педагогічної літератури, статей, монографій, результатів досліджень, що досліджували дану проблему дав можливість нам виокремити 5 періодів становлення та реформування середньої та вищої освіти в Румунії. Зупинимося на характеристиці кожного з них.